

Kommunikation och normer: maximer och implikaturer

1 Kommunikation och underförstådda budskap

Mycket av den information som förmedlas i kommunikation är inte uttryckligen klädd i ord. Snarare är det i hög grad så att vad människor väljer att säga eller att inte säga mer indirekt avslöjar hur de tänker. Om man säger en viss sak, så visar det kanske vad man tycker, anser relevant eller är intresserad av. Och på liknande sätt, det faktum att man *inte* säger en viss sak, kanske visar att man inte har en viss åsikt eller anser en viss sak relevant.

Detta är ett vardagligt exempel: Om det i en nyhetsnotis om en olycka rapporteras att *två personer blev lindrigt skadade*, så sluter vi oss vanligtvis till att inte någon blev allvarligt skadad eller dog i olyckan. Detta är inte något som följer logiskt. Det kunde givetvis ha varit så att två personer blev lindrigt skadade, samtidigt som tre dog. Journalister förväntas dock betona det viktiga och nämna betydelsefulla fakta före mindre betydliga. Denna princip gäller i särskilt hög grad ”seriösa” nyhetsrapporter. Att tre personer dog vore ur detta perspektiv mycket viktigare att nämna än att två blev lindrigt skadade. En nyhetsjournalist som inte säger något mer om personskador än att *två personer blev lindrigt skadade* kan förutsätta att läsaren förstår att formuleringen utesluter att dödsfall och allvarliga skador inträffat. Journalistens ”metod” för att underförstå information grundas alltså på normer för kommunikation. Nyhetsprosa – och all annan diskurs – skulle givetvis bli mycket mer komplicerad om den inte byggde på sådana mekanismer.

2 Teorin om konversationella maximer och implikaturer

Filosofen H. P. Grice har presenterat en inflytelserik teori¹ som tar fasta på denna typ av sammanhang. Han menar att grunden för all språkanvändning är att den har ett syfte och att människor som kommunicerar språkligt samarbetar för att uppnå ett gemensamt mål. Detta mål kan givetvis vara mer eller mindre välbestämt. Det är också möjligt att olika deltagare i en konversation i ett vidare perspektiv har ganska olika mål, men att konversationen ändå hålls ihop av ett gemensamt syfte. Man kan uppfatta sådant – och allt annat – samarbete som väglett av abstrakta handlingsprinciper. En del av dessa gäller allmän rationalitet, att var och en så förnuftigt som möjligt skall handla utifrån sina värderingar och föreställningar.

¹ Huvudartikeln är ”Logic and Conversation” (1975, i Cole, P. och Morgan, J. L. (utg.) *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*, New York: Academic Press). Denna och många andra av hans artiklar om pragmatik och språkfilosofi har samlats i *Studies in the Way of Words* (1989, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.)

2.1 Samarbetsprincipen – den grundläggande normen

Grice sammanfattar den grundläggande normen för samarbete i det han kallar **samarbetsprincipen** ("Cooperative Principle"). Principens andemening kan formuleras: "Utforma ditt bidrag till samtalet – med tanke på samtalets läge – så att det så väl som möjligt tjänar samtalets syfte." Även en skriven text utformas normalt enligt denna princip. Vanligtvis vägleds författarens och läsarens samarbete av ett syfte som har med att läsaren skall informeras inom ett visst område, underhållas eller ges en litterär upplevelse. Varje typ av samarbete måste lyda under en lite mer generell variant av samarbetsprincipen. Att samarbete verkar (definitionsmissigt) innebära att två eller fler personer arbetar för ett gemensamt syfte och ser till att de på bästa sätt drar nytta av varandras insatser.

Man kan säga att den allra högsta principen i Grices filosofiska psykologi är att människor handlar rationellt. (Varelser som inte är rationella hamnar utanför hans analys.) Två förutsättningar för rationalitet är att man kan bedöma vilka följder ens handlingar kan få och att man värderar olika utfall olika. En rationell varelse måste alltså ha föreställningar om vilka konsekvenser olika handlingssätt kan få. Och den väljer det handlingssätt som den förväntar sig får de mest värdefulla konsekvenserna. Att vara rationell är alltså att försöka navigera sig fram genom tillvaron så att det som då sker är bättre än det som skulle skett om man hade valt ett alternativt sätt att agera.

Att sätta upp ett syfte (eller mål) är att bestämma sig för att det för tillfället bästa handlings-sättet är att försöka uppnå det tillstånd som syftet anger. På så sätt kan man koncentrera sig på detta och tillfälligt bortse från de handlingsalternativ som inte innebär att man uppnår syftet ifråga. Ett gemensamt syfte kan vägleda samarbetet mellan ett antal personer.

Den språkliga kommunikationens beroende av syften är mycket starkt betonad i Grices analys av samtal. Hans samarbetsprincip säger att ett samtal är ett rationellt samarbete mellan deltagarna. Grice betraktar ett samtal som en sekvens av bidrag (yttrandena) från deltagarna. Principens huvudpunkt är att man med hjälp av dessa bidrag steg för steg försöker uppnå det gemensamma syftet. Man måste då hela tiden ta hänsyn till samtalets läge, till det man redan uppnått, för att kontinuerligt kunna agera på det bästa sättet.

Uppgift (1): Kan man inte kommunicera samtidigt som man överger all rationalitet? I så fall, hur?

Uppgift (2): Kan inte två personer kommunicera på ett sätt som enbart ensidigt tjänar ena partens intressen (och alltså på det sättet inte längre utgör ett samarbete)? I så fall, hur?

2.2 Konversationella maximer – normer för kommunikation

Grice tänker sig att man ur den överordnade samarbetsprincipen kan härleda ett antal mer specifika – men fortfarande synnerligen allmänna – samtalsprinciper. Han kallar dessa principer för **maximer**.² Styrkan hos maximernas krav beror givetvis på kontexten, eftersom de är underbyggda samarbetsprincipen och dess målinriktade rationalitet. Maximerna grupperar Grice – hans teori är här relativt löst och försiktigt formulerad – under fyra huvudrubriker:

- **Kvantitet:** "Säg lagom mycket!" – Man bör ge lagom mycket (inte för mycket och inte för lite) information, med tanke på vad sammanhanget kräver.

² "Maxims" på engelska, vilket är ett lite speciellt ordval.

- **Kvalitet:** ”Försök tala sanning!” – Yttranden skall vara uppriktiga (man skall tro på det man säger) och välgrundade (man skall ha skäl att tro att det man säger är sant).
- **Relation/relevans:** ”Var relevant!” – Det som sägs skall vara motiverat av samtalets syfte och aktuella stadium. (Denna maxim är påfallande lik samarbetsprincipen, som den är tänkt att vara ett specialfall av.)
- **Sätt:** ”Var tydlig!” – Yttranden bör vara så begripliga och lättfattliga som möjligt (man bör undvika språk som mottagaren inte behärskar, svåra ord, onödigt komplicerade formuleringar, tvetydighet, otydlighet och dylikt). Man skall inte slösa bort tid och energi på krångel, med andra ord.

Som en normativ målsättning följer samtalsdeltagare dessa maximer och förutsätter att andra gör det. Detta gör det möjligt för dem att förstå sammanhang och bakgrundsantaganden i ett samtal, utan att dessa behöver utsägas.

Förståelsen av en diskurs fungerar ungefär på samma sätt som när vi ser vad människor försöker åstadkomma, i fall då vi inte har någon *uttalad* förklaring till deras beteende. Vi ser – i en speciell mening – ofta vilken ”uträkning” som ligger bakom olika ageranden. Tänk t.ex. på detta scenario: Någon tittar intresserat på varorna i en varuautomat, tar upp sin plånbok, letar i den några sekunder och tittar sig sedan om med en 20-kronorssedel i handen. En ”tolkning”, som man som betraktare då kan göra, är att personen ifråga saknar växel och letar efter någon som kan växla sedeln. Vi ”ser” personens avsikter att få sedeln växlad och att med mynten köpa något. Resonemang av detta slag vägleder alltså även samtalande. De är vanligtvis tämligen omedvetna, men deras nödvändighet blir ofta mer påtaglig, när vi behöver anstränga oss lite extra för att få en kommunikation att fungera.

2.3 Vad händer när man bryter mot maximerna?

Som vi ser, utgör Grices maximer närmast ett slags abstrakta sammanfattningar av vad samtalande normalt vinnlägger sig om. De definierar ett ”gott” samtalande, d.v.s. en ändamålsenlig och moraliskt god kommunikation. Detta innebär att det finns olika möjligheter att frångå dem. Detta är i sig inte irrationellt, men innebär att samtalets samarbete inte flyter på enklast tänkbara sätt. Grice nämner fyra sätt på vilka en samtalsdeltagare kan bryta mot någon maxim:

- **Överträdelse** (”violation”): Man bryter mot maximen utan att man vill att det skall framgå och agerar därmed mot motpartens konversationella intressen. Att filibustra, som innebär att man förhalar beslut genom att förbruka tiden med irrelevant och tidsödande prat, kan utgöra ett exempel. Ur samarbetets synvinkel är filibustrandet en typ av överträdelse av relevansmaximen. En part utnyttjar situationen för sina egna egoistiska syften och motparten vilseleds att tro att samtalet är ett genuint samarbete.
- **Avbrytande** (verb: ”opt out”): Man avbryter (delvis) det konversationella samarbetet och visar det, t.ex. genom att förklara att man inte kan ge svaret på en fråga därför att man lovat att hålla saken hemlig. Att hålla löftet prioriteras då framför det konversationella samarbetet. Samarbetet avbryts tillfälligt, men på ett ärligt sätt.
- **Kollision** (”clash”): Två maximers krav kan ibland komma i konflikt med varandra. De kolliderar s.a.s. och man måste prioritera den ena och bryta mot den andra. Exempelvis kommer kvantitets- och kvalitetsmaximen i konflikt när man inte vet tillräckligt mycket.

- **Hån** ("flouting"): Man kan också öppet och tydligt bryta mot en maxim för att åstadkomma en speciell konversationell effekt. Mottagaren måste då göra en omtolkning av situationen och hitta en djupare meningsnivå på vilken detta brott framstår som ett indirekt sätt att följa maximerna. Ironi kan ses som ett maximshån: Man säger något som inte är sant och bryter därmed mot kvalitetsmaximen. För att ironin skall gå fram måste detta vara uppenbart: Mottagaren kan då inse att talaren med det ironiska yttrandet uttrycker motsatsen till det han/hon säger.

Naturligtvis är maximerna inte kategoriska antingen-eller-regler, utan handlar om gradfrågor. Dessutom kan de komma i konflikt och då gäller det att göra en rimlig sammanvägning av dem. De är alltså mer ett slags riktlinjer som man har att följa på ett så rimligt sätt man kan. Huvudsaken är att diskursens syfte tjänas så väl som möjligt. I lagtexter, för att ta ett exempel, är precision och entydighet mycket viktiga krav, eftersom de så långt det är möjligt bör utesluta godtyckliga tolkningar. För att uppnå denna skärpa i formuleringarna måste man ofta offra lättfattligheten. I många vardagliga sammanhang är det tvärtom: En hög grad av språklig tvetydighet och vaghet kan tolereras, eftersom de konkreta förhållanden som råder i praktiken begränsar tolkningsmöjligheterna. Kraven på kvantitet, kvalitet och sätt är givetvis beroende av relevans. I socialt småskvallrande kan man tillåta sig lösa uttalanden, irrelevanta kommentarer och vaga antydningar, som skulle vara opassande t.ex. på myndigheters beslutande sammanträden (för att göra en extrem jämförelse). Grice tänker sig att det även finns maximer om artighet och moraliska hänsyn.

Uppgift (3): Fundera på vad det är för något fel (i termer av maximerna) på följande typer av klandervärd kommunikation:

- Lögn.
 - Struntprat.
 - Ärekränkning.
-

2.4 Konversationell implikatur

Bakom de enklaste konversationer ligger, enligt Grices analys, ett system av komplicerade antaganden som är uppenbara för de inblandade och som utgör en viktig informationskanal. Grice inför begreppet **konversationell implikatur** för denna typ av information. (Han hittar själv på termerna "implicate" och "implicature".) Dessa antaganden handlar om yttrandenas roll som bidrag till konversationer, om *att* och *hur* de uppfyller maximernas krav. De är alltså uttalade antaganden som förklarar hur yttrandena är utformade med tanke på maximerna om kvantitet, kvalitet, relation och sätt. Denna information behöver inte – och kan knappast – uttalas, utan framgår av sammanhanget.

Grices analys är tänkt att vara tillämplig på både talad och skriven diskurs. Begreppet "implikatur" överlappar i svenskan kanske mest med substantivet **antydning**, men implikaturer behöver inte vara så medvetet kalkylerade som ordet "antydning" möjligen antyder. Tvärtom, de allra flesta konversationella implikaturer är självklara. Ett liknande fenomen i skrift brukar fångas med metaforen "stå skrivet mellan raderna". Även uttrycket "bokstavlig" baseras på denna idé, att bokstäverna/orden/raderna förmedlar information som är direkt formulerad i språket, samtidigt som en annan typ av icke-uttalad information förmedlas därutöver. Även en "talande tystnad", där man kan dra slutsatser utifrån det faktum att någonting inte sägs, kan ses som en typ av implikatur.

Om vi analyserar en konversationell implikatur kan vi vanligen finna den maxim som spelat störst roll för dess uppkomst. (Flera maxim är dock ofta inblandade.) Vi kan se detta i ett vardagligt exempel: Om en expedit i en affär säger till en kund: *Det blir 147,50*, så kan yttrandet visa att expediten tror följande:

- att alla varor som kunden skall köpa är sammanräknade (vilket följer ur relevansmaximen);
- att additionen är korrekt (baserat på kvalitetsmaximen);
- att kunden talar svenska (baserat på sättsmaximen);
- att kunden har för avsikt att betala (relevansmaximen);
- att kunden har pengar till det (relevansmaximen).

Alla dessa antaganden är implikaturer som yttrandet bär på. En expedit som inte förlitade sig på implikaturer skulle behöva säga: *Om man sammanräknar priset på de varor som du just uppvisat så blir det 147,50 kr. Jag förutsätter att du uppvisat dessa varor för mig i syfte att köpa dem och att du har pengar till det. Jag förutsätter också att du inte tänker inhandla fler varor just nu. Dessutom förutsätter jag att kassaapparaten fungerar och att additionen blivit korrekt utförd. Jag antar också att du litar på detta och inte vill kontrollräkna innan du betalar. Jag hoppas att du förstår vad jag säger och att vi skall kunna avsluta denna transaktion på ett tillfredsställande sätt.* Detta sätt att bete sig vore avvikande. Om man uttryckligen säger sådant som normalt förmedlas implikaturvägen blir intrycket att man behandlar den man talar med som mindre vetande.

Exemplet ovan med satsen *två personer blev lindrigt skadade* i en nyhetstext kan förklaras utifrån kvantitetsmaximen. I nyhetsrapportering vill man veta det viktigaste. Lätta skador är ganska oviktigt, medan dödsfall är viktiga händelser. Rapporten om lätta skador implikerar därmed att inga dödsfall och svåra skador inträffat, utan att säga det rakt ut.

De olika maximerna ger upphov till typiska slag av implikaturer.

Exempel från <http://www.slv.se>:

- **Kvantitetsmaximen** – ”Säg lagom mycket!” – ligger typiskt bakom implikaturer om att man säger det som behöver sägas och att man inte kan säga något enklare och starkare.

Enligt Livsmedelsverkets undersökningar innehåller de flesta saluhållna livsmedel idag mycket låga mängder av cesium-137.

Implikatur: Det är inte så att var tionde chokladkaka som säljs i Sverige innehåller dödliga mängder av cesium-137. (Men det är logiskt sett förenligt med det som sägs.)

För samer och andra som till stor del lever på självhushåll genom jakt, fiske och bärplockning uppskattas intaget vara högre än det beräknade medelintaget i Sverige.

Implikatur: Författaren är i hög grad osäker på vilket medelintaget (av cesium-137) är för samer och svenskar i gemen.

- **Kvalitetsmaximen** – ”Försök tala sanning!” – ligger typiskt bakom implikaturer om att talaren tror på det han säger (uppriktighet) och att den information han/hon ger är någorlunda välgrundad.

Enligt Livsmedelsverkets undersökningar innehåller de flesta saluhållna livsmedel idag mycket låga mängder av cesium-137.

Implikatur: Författaren har tagit del av någon rapport från Livsmedelsverket. (Annars vore påståendet på ett oacceptabelt sätt i avsaknad av berättigande.)

- **Relations-** eller **relevansmaximen** – ”Var relevant!” – ligger typiskt bakom implikaturer om att det aktuella yttrandet är relevant och om att det är relevant på ett visst sätt. Som mottagare förväntas man inse vad det är för antaganden som utgör kopplingen mellan yttranden och diskursens syfte.

Enligt Livsmedelsverkets undersökningar innehåller de flesta saluhållna livsmedel idag mycket låga mängder av cesium-137.

Implikatur: Man behöver inte oroa sig över riskerna med cesium-137 i livsmedel om man handlar i vanliga butiker.

Fisk och skaldjur innehåller mycket D-vitamin, jod och selen. Det är ämnen som många svenskar i dag får för lite av.

Implikatur: Svenskar borde äta mer fisk för att tillgodose sitt behov av dessa ämnen.

Rå fisk och råa skaldjur kan innehålla skadliga bakterier och parasiter. Dessa dör om maten hettas upp till 70°C.

Implikatur: Om man tillagar fisk och skaldjur är det förnuftigt att se till att hetta upp maten till över 70°C.

- **Sättsmaximen** – ”Var tydlig!” – ger upphov till implikaturer om att komplicerade uttrycksätt är motiverade av kommunikativa behov.

Neurotoxinet binds till nervändsluten så att frisättandet av acetylcholin hämmas, vilket leder till olika störningar i det autonoma nervsystemet.

Implikatur: Detta är en tekniskt precis beskrivning författad av en person med goda kunskaper i ämnet och avsedd för personer med god allmänbildning i biologi.

Ett utdrag ur ett anförande av statsminister Fredrik Reinfeldt i riksdagen 4 december 2008 visar hur mycket information som kan implikeras:

(1) Jag kan respektera att ni tycker att ni har mer pengar än vi. (2) På något sätt finns alltid den risken med oppositionen. (3) Men påstå inte att vi inte kommer med stora resurser! (4) Det finns inte en krona där som har börjat verka. (5) Det kommer att betyda väldigt mycket, men det kommer inte att lösa alla problem av det enkla skälet att vi också har ett bottenfruset finansiellt system. (6) Det gör att krediter till företag inte fungerar och att väldigt mycket är kopplat till oro i det fallet.

Vi torde kunna utläsa följande implikaturer:

- (1) Jag har inte fullständig respekt för era åsikter. (Baserat på kvantitetsmaximen.)
- (2) Det är lätt för en opposition, som inte har regeringsansvar, att vara generös. (Baserat på kvalitetsmaximen, om man ser implikaturen som en sats som berättigar en att räkna med en sådan ”risk”.)

- (3) Oppositionen har en tendens att påstå att regeringen inte kommer med stora resurser. (Baserat på relevansmaximen.)
- (4) Regeringens satsning kommer att ha goda effekter framöver men de har ännu inte haft tid att visa sig. (Baserat på relevansmaximen.)
- (5) Om regeringens satsning inte löser alla problem, så är inte det regeringens fel, utan har att göra med saker bortom regeringens kontroll ("ett bottenfruset finansiellt system"). (Baserat på relevansmaximen.)
- (6) Problemen är delvis psykologiska ("oro"), och det är sannolikt att ekonomin förbättras när oron släpper. (Baserat på relevansmaximen. Metaforen "bottenfruset" är också i samklang med idén om en psykologisk upptining.)

En "fråga", ställd i riksdagen 28 maj 1998 av riksdagsman Carl-Johan Wilson kan tjäna som ytterligare ett exempel på hur mycket information som förmedlas implikaturellt (meningarna numrerade, [...] – struken mening):

Värderade talman! (1) En finess med de här frågestunderna är att man kan varva frågor av stor betydelse för landet med relativt små frågor. [...] (2) Jag läste i en tidning i dag att en man som heter Gösta Nilsson har tillverkat fisklådor av trä i 60 år. (3) Nu säger man att han inte får fortsätta med detta och hänvisar till att de enligt EU i fortsättningen skall vara tillverkade av plast. (4) Det här är egentligen en bagatellfråga, men den har stort symbolvärde för svenska folket. [...] (5) Vi har i många år transporterat fisk i träldådor, och nu säger EU att vi inte får göra det. (6) Jag ställer min fråga till handelsministern, eftersom jag har uppfattat att det är han som i regeringen ansvarar för frågor om fisklådor.

Bland de konversationella implikaturerna i detta anförande hittar vi bl.a. följande. (Denna lista är inte fullständig. Det ligger i implikaturers natur att det är svårt att göra en fullständig uppräknings.)

- (1):1 Den kommande frågan är relativt liten, men ändå passande för tillfället. (Baserat på relevansmaximen: (1) är relevant i ljuset av att den kommande "frågan" är relativt liten.)
- (1):2 Wilson vet (säkert) att det han säger är sant. (Baserat på kvalitetsmaximen.) Denna typ av implikatur är knuten till samtliga sex citerade meningsförekomster i anförandet.
- (1):3 Det finns fler finesser med frågestunderna. (Baserat på sättsmaximen: Wilson väljer frasen *en finess* och inte *finessen*, vilket visar att han anser att mer än en finess är aktuell.)
- (2):1 Wilson tror på tidningen. (Baserat på relevansmaximen: Om uppgiften var osann, så skulle det knappast finnas skäl att ta upp den i riksdagen.)
- (2):2 Wilson vill inte lägga fram uppgiften om fisklådorna som sin egen kunskap. (Baserat på kvalitets-, kvantitets- och sättsmaximen: Om han hade haft förstahandskunskap om att Gösta Nilsson har tillverkat fisklådor av trä i 60 år, så hade han inte behövt prata om tidningens rapport om det.)
- (2):3 Det har gått bra med fisklådor i trä i åtminstone 60 år. (Baserat på relevansmaximen.)

- (2):4 Mannen ifråga är inte någon gemensam bekant. (Genom att använda frasen *en man som heter Gösta Nilsson* i obestämd form visar Wilson att han inte betraktar honom som känd av auditoriet. Baserat på sättsmaximen.)
- (3):1 Detta EU-direktiv leder till bekymmer, t.ex. för Gösta Nilsson. (Baserat på relevansmaximen.)
- (3):2 Som (2):1: Wilson markerar att detta inte är hans egen kunskap, utan en andrahandsuppgift.
- (3):3 Frågan är: Varför skall EU kräva att fisklådorna skall vara av plast? (Baserat på relevansmaximen. Detta är huvudpunkten i Wilsons anförande.)
- (4):1 *Skälet* till att Wilson ställer denna fråga är att den har stort symbolvärde för svenska folket. (Baserat på relevansmaximen.)
- (5):1 Vi borde kunna transportera fisk i trälådor även i fortsättningen, eftersom det fungerat i många år. (Som (2):3.)
- (5):2 EU bara dikterar bestämmelser utan god grund. (Kvantitetsmaximen: EU *bara* säger att vi inte får göra det, men klargör inte skälen.)
- (6):1 Det är klart vilken *min fråga* är. (Sättsmaximen: Det är klart och entydigt vad *min fråga* refererar till. Notera att frågan har förmedlats som en implikatur – (3):3 – och inte ställts rakt ut!)
- (6):2 Wilson vet inte bestämt vilken minister som ansvarar för fisklådor. Som (2):1.

Vi ser här hur mycket viktigt som kommer fram som implikaturer. Wilsons fråga, som ju var huvudsaken, uttalas inte, men är relativt klar ändå.

2.5 Maximshån och implikatur

Man kan också åstadkomma en typ av implikaturer genom att på det bokstavliga planet på ett uppenbart sätt bryta mot någon maxim. Grice säger att man då **hånar** (engelska verbet är "flout") en maxim. Därigenom tvingas en ny betydelsenivå fram, på vilken yttrandet ändå är i överensstämmelse med maximerna. Enligt Grices analys är många av de traditionella troperna fall av just maximshån. När man är ironisk, så bryter man mot kvalitetsmaximen. Det man bokstavligen säger avspeglar inte vad man tror/vet. Om detta brott är uppenbart kan mottagaren förstå att det handlar om ironi, att talaren (raljant, skämtsamt) gör sig till talesman för en åsikt han/hon uppenbarligen inte har. Maximshånet är ett maximsbrott endast ur det bokstavliga perspektivet: Ironikern säger bokstavligen något han/hon inte tror eller tycker. Ur tropbetydelsens synvinkel respekteras ändå maximen: Det ironiska yttrandet uttrycker – via sin ironiska innebörd – ärligt det som talaren vill ha fram. Ett "ytligt" och uppenbart maximsbrott framtvingar s.a.s. en annan innehållsdimension i vilken respekten för maximerna – och därmed för det rationella samarbetet – blir återställd. Maximshånbaserade implikaturer har oftast en retorisk karaktär.

Ett ganska komplicerat exempel på ironi förekommer i (handelsminister) Leif Pagrotsky's svar på Wilsons fråga som diskuterades ovan. Han erkänner då att han är *fisklådeminister*. Detta är delvis ironiskt: En ministerbeteckning som denna verkar höra ihop med ett fisklådedepartement och en fisklådeministerpost, men kan förstås kompositionellt med på relevant sätt specificerad sammansättningsrelation som *minister med ansvar för frågor rörande fisklådor*, vilket i sammanhanget är en sann beskrivning. Den retoriska effekten är ganska lyckad: Med enkla medel får Pagrotsky fram den sakliga sanningen samtidigt som han ironiskt framställer sig

som innehavaren av fisklådeministerposten. Genom denna lustighet instämmer han (via implikatur) i Wilsons åsikt att frågan inte är av avgörande vikt i sig. (Denna implikatur baseras på relevansmaximen: Frågan tillåter lite skämtande.)

Maximshånen görs för att skapa olika kommunikativa effekter, t.ex. upplysande jämförelser, poetiska bilder, godmodiga skämt eller elaka sarkasmer. De kännetecknas av att de sker öppet: Det är meningen att mottagaren skall förstå dem och reagera på deras ”dubbla” natur. Ett maximshån kan givetvis gå förbi mottagaren. En sådan händelse innebär att talaren misslyckas i sina kommunikativa avsikter. Detta kan exempelvis hända om man är ironisk: Den man talar med kan – om man överskattat hans/hennes förmåga att förstå att man är ironisk – ta det man säger för bokstavligt allvar. En ironi är avsedd att uppfattas som just en ironi.

2.6 Disambiguering och referens

Vi kan även förklara hur tvetydigheter (ambiguiteter) ”elimineras” (disambigueras) i diskurser med hjälp av Grices teori. Maximerna leder deltagarna i en diskurs till insikt om vilken av alla möjliga betydelser hos ett tvetydigt uttryck som bäst passar in i ett yttrandesammanhang. Om någon t.ex. säger *Jag har opererat bort mandlarna i halsen*, så finns det bara en tolkning av ordet *mandel* (vilket kan beteckna både tonsiller och kärnor av en viss växtart) som rimligtvis kan göra yttrandet sant. Bedömningar utifrån kvalitetsmaximen kan alltså disambiguera. Relevansmaximen är också ofta viktig för disambiguering: Satsen *Det kan vara något fel på mandlarna* kan exempelvis utgöra ett relevant svar på både *Jag har känt mig öm i halsen i flera månader* och *Den här mandelkakan smakar väldigt konstigt*, men givetvis får *mandel* olika tolkning i de två fallen. Relevansmaximen förklarar varför.

Vi kan även anta att referens stöds av maximerna. Om en talare lyckas med att t.ex. referera till Pelle enbart genom att kalla honom *Pelle*, så måste en situation föreligga där en bestämd person med det namnet på något sätt är aktuell. Mot den bakgrunden kommer namnet *Pelle* att få de inblandade att tänka på avsedd person och det är därmed ett enkelt och lättfattligt sätt att referera till honom. (Sättsmaximen är aktiv här).

3 Lyckosamhetsvillkor eller maximer?

Grices teori om konversationella maximer och implikaturer är ganska vag och svepande, men verkar säga något mycket väsentligt om hur språkanvändning fungerar. Den betonar att språkanvändningen vilar på allmänna principer för mänskligt samarbete och har den teoretiska fördelen att återföra dessa till grundläggande drag hos allt rationellt beteende. Maximerna om kvantitet, kvalitet, relation och sätt kan i generaliserad form tillämpas på alla mänskliga aktiviteter.

Både Grice teori och talhandlingsteorin framställer språklig kommunikation som handlande. Deras analyser överlappar varandra i hög grad. Därför är det intressant att jämföra deras ”ideologiska” utgångspunkter.

Grice har ett fåtal, allmänt tillämpliga maximer och hans teori fokuserar därmed inte på enskilda typer av yttranden. Talhandlingsteorin har en motsatt inriktning. En av dess grundläggande antaganden är att det finns ett flertal olika typer av talhandlingar. Dessa definieras och regleras av sina lyckosamhetsvillkor. Lyckosamhetsvillkoren är alltså specialiserade principer och därigenom av en annan art än Grices allmänna maximer.

De institutionaliserade talhandlingar som talhandlingsteorins analyser utgår ifrån är sådana som omgärdas av strikta föreskrifter om vem som kan utföra dem och hur de skall utföras. Ifråga

om t.ex. religiösa ritualer och myndighetshandlingar är idén om strikta lyckosamhetsvillkor rimlig, men talaktsteorin betraktar all kommunikation från detta perspektiv: Man antar att alla yttranden förstås mot en bakgrund av icke uttalade regelverk. Ett yttrandes illokuta styrka handlar just om vilket regelverk (i form av lyckosamhetsvillkor) som är tillämpligt. Språkbrukarna har liksom ett antal ”regelböcker” med lyckosamhetsvillkor att välja på. Och de måste välja en per yttrande. Dessa föreskrifter vägleder både talare och mottagare.

Grices maximer är inte alls föreskrifter för någon speciell typ av yttrande. De har istället sin grund i generella och allmänna principer för rationellt handlande och samarbete. Ett yttrande har ett sammanhang genom att vara knutet till samtalsdeltagarnas avsikter. Avsikter och yttranden kan knytas ihop på många sätt. Det finns ingen speciell uppsättning av grundläggande typer av yttranden. Maximerna är såpass allmänna och öppna att det finns ett stort utrymme för språkbrukarnas egen kreativitet. En aspekt av denna öppenhet är möjligheten till maximshån: Man kan ”operera” på flera betydelseplan och det som är ett maximsbrott på ett plan är det inte på ett annat.

Talaktsteorin framställer alltså mänsklig kommunikation som i detalj reglerad av befintliga föreskrifter. Det normala är att varje talare vet vilken typ av yttrande han/hon skall göra och vilka regler som gäller. Det hela framstår som en relativt regelstyrd värld. Grices samhälle ter sig som mer ”liberalt”: Språkbrukarna samarbetar enligt rationalitetens (och moralens) principer, men har möjligheten att inom dessa ramar på ett helt annat sätt vara oförutsägbara. Den yttersta källan till begriplighet är samtalsdeltagarnas strävan efter framgång genom ömsesidig förståelse och enighet om ett syfte.

Uppgift (4): Ta en lämplig text och försök leta upp konversationella implikaturer i den som kan anses viktiga för läsaren. Förklara hur de uppkommer! (Du torde hitta många i t.ex. en tidningsnotis.)
